

Attilio Mastrocinque, *L'AMBRA E L'ERIDANO (STUDI SULLA LETTERATURA E SUL COMMERCIO DELL'AMBRA IN ETÀ PREROMANA)*, Università di Trento, Dipartimento di Scienze Filologiche e Storiche, Pubblicazioni di Storia Antica 3, Este 1991, 163 ss., 19 fotografii barwnych na wkładkach, 85 ryc. czarno-białych i 2 mapy w tekście.

W ostatnim czasie różne aspekty problematyki bursztynu stały się modne, między innymi w związku z zainteresowaniem wywołanym przez program UNESCO, w ramach ONZ-owskiej Dekady Rozwoju Kultury (1988–1997), który jako jeden z głównych tematów przewiduje zgłoszony przez Polskę „Bursztyn – Złoto Północy”.

W obfitej literaturze z zakresu badań nad dziejami pozyskiwania, handlu i obróbki bursztynu spotyka się często cytaty z mitologii greckiej, które mogą odnosić się do tego minerału¹. Rozprawa A. Mastrocinquego poświęcona jest rozważaniem nad związkami mitów, dotyczących rzeki Eridanos i pochodzenia bursztynu, z historią znaną zarówno ze źródeł pisanych, jak też, a może przede wszystkim, z wyników badań archeologicznych prowadzonych na terenie Italii (zwłaszcza u ujścia Padu). Jak głosi podtytuł, są to studia nad źródłami literackimi i handlem bursztynem w dobie poprzedzającej cywilizację rzymską. Obejmują one okres od schyłku II tysiąclecia p.n.e.² po czasy republikańskie, a większa ich część wiąże się z okresem dominacji greckiej, jako że zagadnienie narodzin, a także przetrwania mitów o Eridanosie, Faetonie, Elektrydach, Dedalu, Heraklesie, czy Hiperborejczykach tkwi w tradycji greckiej.

Przewaga omawianej pracy nad podobnymi publikacjami polega na wyczerpującym potraktowaniu tematu, a także na wnikliwej analizie poszczególnych wątków mitologicznych w celu uściślenia czasu i miejsca ich powstania, za pomocą korelacji ze źródłami archeologicznymi i szeroko pojętymi źródłami historycznymi.

Dla czytelnika polskiego interesująca jest zwłaszcza możliwość skonfrontowania własnego „północnego” punktu widzenia, opartego na danych z zakresu pozyskiwania surowca bursztynowego oraz ewentualnych hipotezach, dotyczących typu wymiany, szlakach i towarach otrzymywanych w zamian za bursztyn, z bogactwem wyrobów bursztynowych, występującym na terenach śródziemnomorskich – szczególnie w Italii, na pozostałym wybrzeżu Adriatyku³ i w Grecji.

Kwestia pochodzenia surowca, bardzo złożona i trudna do rozstrzygnięcia, wydaje się nadal dyskusyjna, mimo pewnych osiągnięć w dziedzinie fizyko-chemicznych badań bursztynu⁴.

¹ Por. A. Grilli, *Eridano, Elettridi e via dell'ambra*, [w:] *Studi e ricerche sulla problematica dell'ambra, Atti della Cooperazione Interdisciplinare Italo-Polacca*, t. I, Roma 1975, s. 279–291; N. Negroni-Catacchio, *L'ambra, il Baltico, i Veneti e gli scrittori antichi*, [w:] *I tesori dell'antica Polonia*, Modena 1985, s. 41–46; taż, *L'ambra: produzione e commerci nell'Italia preromana*, [w:] *Italia, omnium terrarum parens*, Milano 1989, s. 659–695; ostatnio skrótowo także M. Pavan, *Il crocevia veneto*, [w:] *La Venetia nell'area padano-danubiana. Le vie di comunicazione*, Padova 1990.

² Północny szlak bursztynowy funkcjonował już wcześniej, co najmniej od wczesnej epoki brązu, pokonując Alpy przełęczami Brenner lub Resia. Ważna była w tym wypadku komunikacyjna rola doliny Adygi. Zabytki z bursztynu występują w minerałach z osad palafitowych w strefie jezior podalpejskich, na przykład Lago di Garda.

³ W polskiej literaturze na wyroby bursztynowe z terenów byłej Jugosławii zwracał uwagę T. Malinowski, *Kwestia pochodzenia bursztynów z wykopalisk jugosłowiańskich*, „*Fontes Archaeologici Posnanienses*”, t. 21: (1970) 1972, s. 219–229. Wiele bursztynowych zabytków z obszaru Chorwacji znalazło się na wystawie skarbów przeszłości tego kraju, eksponowanej we Włoszech w 1991 r., por. katalog wystawy: *Tesori nazionali della Croazia*, Arezzo 1991.

⁴ A. Mastrocinque powołuje się na prace C.W. Becka, a w przypadku kilku zabytków podkreśla bałtycką proveniencję surowca. Por. także M. Jaworski, J. Krauze,

Można jednak zgodzić się ze zdaniem B. Kosmowskiej-Ceranowicz i T. Malinowskiego, że znaczna część bursztynu pojawiająca się w Europie południowej w epoce brązu i wczesnej epoce żelaza pochodziła ze złóż bałtyckich⁵. Bez wątplenia korzystano wówczas także, a może nawet – jak twierdzą niektórzy badacze – głównie, z zasobów Półwyspu Jutlandzkiego, zwłaszcza jego wybrzeży nad Morzem Północnym⁶. W ograniczonym jednak zakresie dotyczy to również złóż, które – z czego zdawali sobie sprawę starożytni⁷ – występują tu i ówdzie w innych punktach świata.

Pierwszą z dwóch części książki poświęcono „mitologii” – zagadnieniom przekazów literackich o wątkach mitologicznych, bezpośrednio lub pośrednio związanych z bursztynem. W grę wchodzi przede wszystkim mit o śmierci syna Heliosa – Faetona, który przez niewprawne powożenie zaprzęgiem słonecznym spowodował zagrożenie ziemi, do czego nie dopuścił Zeus, rażąc piorunem nieszczęsnego młodzieńca. Faeton spadł do rzeki Eridanos, a jego siostry – Heliady, opłakiwały go bursztynowymi łzami.

Zdarzenia te tworzyły osnowę wielu starożytnych utworów literackich, a zostały upowszechnione za pośrednictwem stosunkowo późnych dzieł Owidiusza, Lukiana z Samosot i Nonnosy z Panopolis.

Attilio Mastrocinque rozpatruje inne jeszcze mity: o Meleagrydach, Dedalu, Argonautach, wyspach Elektrydach, Hiperborejczykach, Heraklesie itd. We wszystkich stara się odnaleźć najstarsze warstwy oraz prześledzić zasadnicze wersje i wydobyć sądy starożytnych o pochodzeniu i występowaniu bursztynu. Przyciąga dzieła zarówno greckie, jak i rzymskie. Wśród wielkiej liczby autorów pojawiają się takie imiona, jak Homer, Hezjod z Askry, Hekatajos z Miletu, trzech wielkich tragicznych – Ajschylos (po raz pierwszy utożsamiał Eridanos z Padem), Eurypides i Sofokles, oraz Herodot z Halikarnasu, Skylaks z Karyandy, Chojrilos, Teopomp z Chios, Timajos, Apollonios z Rodos, Polibiusz z Megalopolis, Diodor Sycylijski, czy Strabon. Co się tyczy oceny znajomości przez starożytnych rzeczywistego pochodzenia bursztynu największa zasługa przypada Pliniuszowi Starszemu, który dokładnie wyczytał starsze źródła z jakich korzystał⁸.

A. Lempka, S. Richter, *Badania metodami chromatograficzną i spektrofotometryczną przedmiotów bursztynowych pochodzących z wykopalisk archeologicznych*, „*Fontes Archaeologici Posnanienses*”, t. 21:(1970) 1972, s. 230–238; seria artykułów zamieszczonych w pracy zbiorowej: *Studi e ricerche sulla problematica dell'ambra*, t. 1, Roma 1975; L. Koziarowska, *Badania nieorganicznego składu chemicznego bursztynu*, „*Archeologia Polski*”, t. 29:1984, z. 2, s. 207–235; ostatnio również artykuły [w:] „*Prace Muzeum Ziemi*”, z. 41:1990, gdzie dalsza literatura.

⁵ B. Kosmowska-Ceranowicz, *Niektóre złoża bursztynu i próby klasyfikacji żywic kopalnych*, [w:] *Surowce mineralne w pradziejach i we wczesnym średniowieczu Europy środkowej*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź 1988, s. 173–188; T. Malinowski, *L'ambre jaune baltique et le problème de son exportation pendant les premières périodes de l'âge du fer*, „*Savaria*”, t. 16:1982, s. 113 i n.; tenże, *Problem pozyskiwania bursztynu w pradziejach i we wczesnym średniowieczu na ziemiach polskich*, [w:] *Surowce mineralne w pradziejach i we wczesnym średniowieczu Europy środkowej*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź 1988, s. 195–196.

⁶ Bursztyn w stanie surowym występuje nie tylko na zachodnim wybrzeżu Jutlandii, ale również w innych częściach Danii, por.: J. Jensen, *Bernsteinfunde und Bernsteinhandel der jüngeren Bronzezeit Dänemarks*, „*Acta Archaeologica*”, t. 36:1965, s. 43–86; B. Kosmowska-Ceranowicz, *op. cit.*, s. 175–177.

⁷ J. Kolendo, *Les connaissances des anciens sur les lieux de provenance de l'ambre jaune*, „*Archeologia*”, t. 34:(1983) 1985, s. 1–15; tenże, *Miejsca występowania bursztynu według Pliniusza Starszego*, „*Prace Muzeum Ziemi*”, z. 37:1985, s. 5–26.

⁸ J. Kolendo, *op. cit.*, s. 23–25, wymienia 31 poprzedników Pliniusza.

Część druga – „historia i archeologia”, to przegląd źródeł materialnych na tle danych pisanych. Bardzo interesująco przedstawia się fragment poświęcony najstarszym fazom żywego napływu bursztynu do świata śródziemnomorskiego. Autor próbuje wyjaśnić, w jakim czasie powstała legenda o Eridanosie. Wśród źródeł literackich można sięgnąć aż do dzieł Hezjoda (VIII w. p.n.e.), który wspomina bursztyn i Eridanos zaraz po Hiperborejczykach (mitycznym ludzie, zamieszkałym na dalekiej Północy). Wpływ na powstanie legendy miał rozkwit handlu w późnej epoce brązu, do czego zdaje się przychylić autor omawianej pracy, lub dalekosiężne kontakty dopiero w epoce żelaza.

Mykeny sprowadzały duże ilości bursztynu już w najwcześniejszej fazie (XVI w. p.n.e.). Z grobu IV, okręgu A w Mykenach H. Schliemann wydobyl 1290 kawałków tego minerału. Typowym przedmiotem był „rozdzielacz” o licznych otworach, także wzajemnie się przecinających. Podobne ozdoby występowały we wczesnej fazie okresu późnohelladzkiego (około 1580–1400 p.n.e.). Mają one dokładne analogie w płytkach z takimi samymi kanalikami, znajdujących na obszarze kultury Wessex (w południowej Anglii), w południowych Niemczech i Alzacji.

Naszyniki i inne ozdoby z bursztynu używane były powszechnie w kulturze mykeńskiej, zwłaszcza w późnej fazie (około 1400–1100 p.n.e.). Zarówno w Italii, jak i w Grecji występowała specyficzna kategoria paciorków bursztynowych, charakterystycznych dla schyłku tego okresu oraz dla fazy submykeńskiej (między około 1100 a 1050 r. p.n.e.), a także prawdopodobnie dla fazy protoegeometrycznej (około 1050–900 p.n.e.). Mają one kształt walca z wypukłym żeberkiem pośrodku. Określane są jako typ Tyryns z racji wydobycia ich w tej miejscowości w wielkiej liczbie, w skarbie różnych drogocennych przedmiotów, datowanym na przełom epoki brązu i żelaza. Przyjęło się uważać, że ten szeroko rozpowszechniony na obszarach śródziemnomorskich⁹ typ paciorków wykonywano w Grecji. Autor polemizuje z tym poglądem, wskazując na materiały z Frattesiny u ujścia Padu, ważnego centrum na skrzyżowaniu dróg handlowych¹⁰. Do Frattesiny z północy trafiał bursztyn, a ze wschodu między innymi naczynia późnomykeńskie, kość słoniowa i jaja strusie. Jest zupełnie prawdopodobne, że paciorki typu Tyryns były wyrabiane również w Italii.

Nie wyklucza się, że mit o Eridanosie, bursztynowej rzece, zanotowany przez Hezjoda, pojawił się w ostatniej fazie kultury mykeńskiej, gdy Grecy wykorzystywali duże ilości bursztynu. Autor omawia niektóre aspekty wymiany handlowej w późnej epoce brązu, wspominając o wyjątkowym znalezisku wraku statku handlowego (z końca XIV – początku XIII w. p.n.e.), który zatonął u południowych wybrzeży Azji Mniejszej, na wysokości przylądka Ulu Burun (w pobliżu miejscowości Kaş), z różnymi towarami, w tym półfabrykatami i gotowymi paciorkami szklanymi, kłami słonia, kośćmi hipopotama, strusimi jajami, kadzidłem, przedmiotami z fajansu, dużą ilością broni z brązu, ładunkiem wina i oliwy, a także paciorkami bursztynowymi¹¹.

Tradycja mówiąca o bursztynie i Eridanosie wiąże się zapewne z czasami przed Hezjodem. Jakaś wersja legendy funkcjonowała – być może w okresie, gdy Grecy rozpoczęli dokładniejszą

⁹ Por. mapa znalezisk paciorków typu Tyryns, N. Negroni Catacchio, *op. cit.*, tabl. II.

¹⁰ A.M. Bietti Sestieri, *L'abitato di Frattesina*, [w:] *Este e la civiltà paleoveneta a cento anni dalle prime scoperte. Atti XI Convegno di Studi Etruschi e Italici*, Firenze 1980, s. 23–27; *taż*, *Elementi per lo studio dell'abitato protostorico di Frattesina di Fratta Polesine*, „Padusa”, t. 11: 1975, s. 13; *L'antico Polesine. Testimonianze archeologiche e paleoambientali*, praca zbiorowa, Padova 1986.

¹¹ M.J. Mellink, *Archaeology in Anatolia*, „American Journal of Archaeology”, t. 89: 1985, nr 4, s. 558–559; G.F. Bass, *A Bronze Age shipwreck at Ulu Burun (Kaş): 1984 Campaign*, „American Journal of Archaeology”, t. 90: 1986, z. 3, s. 269–296; G.F. Bass, C. Pulak, D. Collon, J. Weinstein, *The Bronze Age shipwreck at Ulu Burun: 1986 Campaign*, „American Journal of Archaeology”, t. 93: 1989, s. 1 i n.

penetrację Adriatyku, zwłaszcza jego części południowej – w wiekach VIII–VII p.n.e. Chodzi tu o kolonizację, głównie koryncką, ale także o wymianę handlową. Autor analizuje rolę różnych ośrodków cywilizacji greckiej w powstaniu legendy o Faetonie.

Wiele wskazuje na to, że narodziny omawianych mitów wiązały się z Koryntem – faza ponownego greckiego zainteresowania bursztynem w okresie archaicznym odpowiada czasem zakładania głównych kolonii korynckich na obszarze jońsko-adriatyckim, przypadającym na koniec VIII i cały VII w. p.n.e.

Między fazą submykeńską a wiekiem VIII p.n.e. w świecie greckim bursztyn stosowano rzadko (w zespołach z okresu protogeometrycznego prawie nie występuje), podczas gdy w fazie następnej, między okresem geometrycznym a orientalizującym (VIII–VII w. p.n.e.) nastąpił ponowny wzrost liczby importów, połączone także z wytwórczością ozdób ze złota lub kości słoniowej i bursztynu. W końcu VII w. p.n.e. zainteresowanie Greków tym wartościowym surowcem znacznie się zmniejszyło.

Ze stuleci VIII i VII p.n.e. znane są wyroby bursztynowe w Macedonii, na Półwyspie Chalcydyckim, w Knossos na Krecie, w Atenach, Eleusis, Koryncie, Efezie, Syrakuzach na Sycylii i w Cyrenie w Afryce, w kilku obiektach na wyspach Chios, Rodos i Delos. Zabytki bursztynowe pochodzą w dużej mierze z wyposażenia grobowych, ale przede wszystkim z sanktuariów. W Grecji archaicznej (w pierwszej połowie I tysiąclecia p.n.e.) bursztyn poświęcony był zwłaszcza Artemidzie. Nie jest wykluczone, że słynne dary Hiperborejczyków to właśnie przedmioty bursztynowe składane w świątyniach, zwłaszcza Artemizjonach, w okresie poprzedzającym rozwinięty kult Artemidy na Delos.

W Italii zabytki bursztynowe z IX w. p.n.e. są bardzo rzadkie; częściej zaczęły pojawiać się w VIII w. p.n.e. w wyposażeniach grobowych. Następne stulecie było okresem największego nasycenia Półwyspu Apenińskiego wyrobami z obrabianego bursztynu¹². Poza wisiorkami i paciorkami do naszyjników, walców lub dysków do nawlekania na kabłąki zapinek, spotyka się zawieszki, guziki, pieczęcie, oprawy, aplikacje na odzież, ozdoby kolczyków, szpil, torquesów, diademów, mieczy itp. Bursztyn służył do wyrobu ozdób, ale bardzo ważne były jego funkcje apotropeiczne¹³.

Najstarszy okaz rzeźby w bursztynie pochodzi z IX w. p.n.e. z Syrii i przedstawia króla asyryjskiego (Assurnasirpala?)¹⁴. Zarówno w Italii, jak i w Grecji sztuka ta rozkwita w VIII–VI w. p.n.e., a rozwój jej przebiega równoległe z rozwojem rzeźby w kości słoniowej. Na całym obszarze Etrurii występuje wiele rzeźb i ozdób bursztynowych, najwięcej w Wejach i w Wetulonii, gdzie potwierdzono istnienie pracowni bursztyniarskich. Wśród wzorów przeważają stylizowane wyobrażenia ludzi i zwierząt – stojące postacie ludzkie, głównie nagie kobiety, skulone mały z podbródkiem wspartym na dłoniach, koniki, ptaki podobne do kaczek, skarabeusze, a także przedmioty bucikowate. Z czasem pojawiają się również inne formy – na przykład zawieszki w kształcie ryb, główki kobiet i baranów. Występują figurki kobiet i mężczyzn połączone bokami lub plecami, a także przedstawienia podwójnych głów ludzkich lub zwierzęcych.

Autor przeprowadza analizę rozprzestrzenienia pewnych typów zabytków o wyższej wartości artystycznej, w celu określenia miejsca ich wytwarzania. Wśród olbrzymiej liczby wyrobów z bursztynu znane są także przedmioty pochodzące z innych części basenu Morza Śródziemnego, na przykład wykonane w stylu orientalnym lub egipskim.

¹² Bardzo interesującą mapę występowania w Italii zabytków bursztynowych od VIII po VI w. p.n.e. (w sumie 73 miejscowości) opublikowała N. Negrone Catacchio, *op. cit.*, tabl. I.

¹³ Na temat bursztynu w archeologii Italii przede wszystkim N. Negrone Catacchio, *op. cit.*

¹⁴ B. Kosmowska-Ceranowicz przedstawia inną figurkę z bursztynu, z IX–VIII w. p.n.e., odkrytą w Mezopotamii; B. Kosmowska-Ceranowicz, T. Konart, *Tajemnice bursztynu*, Warszawa 1989, s. 6–7, ryc. 9.

Niekiedy z dużym prawdopodobieństwem udaje się zidentyfikować nie tylko warsztat, ale i rękę najwybitniejszych mistrzów. W VI w. p.n.e. rzemieślnicy greccy wytwarzają dla arystokracji scytyjskiej, między innymi, głowy lwów z kości słoniowej z bursztynu.

Italskie i greckie wyroby z bursztynu trafiają także na inne obszary. Na uwagę zasługuje pochówek księżcy z późnego okresu halsztackiego, odkryty w Grafenbühl pod Asperg niedaleko Stuttgartu, zawierający dwie figurki sfinksów z kości słoniowej o maskach z bursztynu. Sfinksy te zostały wykonane zapewne w warsztacie w Tarencie¹⁵.

W VII–VI w. p.n.e w Etrurii działali artyści jońscy. A. Mastrocinque wykazuje, że kontakty między Europą środkową a partnerami italskimi i greckimi wcale nie maleją, a na ich rozwój wskazuje znaczna liczba luksusowych wyrobów greckich i etruskich sprowadzonych przez arystokrację Europy środkowej i zachodniej¹⁶. Ekwivalentem mógł być w tym wypadku bursztyn. Autor pracy rozważa także ewentualne formy handlu (na przykład wymianę etapową). W dolnym biegu Padu Etruskowie zakładają lub rozwijają w wieku VI takie miasta jak Felsina (Bologna), Spina, Adria, Mantua. Rozkwit Etrurii jest powiązany z szybkim wzrostem wymiany między Etruskami a arystokracją środkowoeuropejską z obszarów dzisiejszych Węgier, Czech, Słowacji i Austrii. Bursztyn jest nadal sprowadzany do Italii, gdy w Grecji zanika. Według A. Mastrocinquego, wszystko wskazuje na to, że szlaki, którymi bursztyn dostawał się znad Bałtyku nad Morze Śródziemne, biegły przez obszar górnoadriatycki i nadpadański. Docierał tu albo z północnego-wschodu przez tereny Wenetów, albo z północy przez terytorium kultury Golasecca, która pośredniczyła w kontaktach między Etruskami a ludami Europy środkowej.

W Italii VI–IV w. p.n.e. przedmioty bursztynowe występują już mniej licznie niż w wieku VII. W V w. p.n.e. następują zmiany przebiegu tras handlowych, związane z ekspansją Celtów, a szlak bursztynowy w innej wersji odżywa później w okresie rzymskim.

W niewielkim podsumowaniu przy końcu książki Autor stwierdza, między innymi, że mity o Dedalu i wyspach Elektrydach, a także Faetonie, który spadł do Padu, i Heliadach były związane z rozpowszechnianiem wyrobów bursztynowych etrusko-nadpadańskich. Mit o Dedalu i Elektrydach można odczytywać jako historię artystów jońskich, którzy przenieśli się do Italii w drugiej połowie VI w., lub jako wyraz nowej kultury artystycznej V w. p.n.e. (także w zakresie rzeźby w bursztynie) – na którą wpływ wywarła obecność wspomnianych artystów w Italii.

W pracy przedstawiono znakomite wyroby bursztynowe, w dużej części trudno dostępne do badań ze względu na pozostawanie w pozawłoskich kolekcjach muzealnych lub prywatnych jak: Walters Art Gallery w Baltimore, Museum of Fine Arts w Bostonie, British Museum w Londynie, Narodni Muzej w Belgradzie, czy Metropolitan Museum w Nowym Jorku.

¹⁵ W grobie tym odkryto ponadto inne ozdoby z bursztynu; H. Zürn, H.-V. Herrmann, *Der „Grafenbühl auf der Markung Asperg, Kr. Ludwigsburg, ein Fürstengrabhügel der späten Hallstattzeit, „Germania”*, t. 44: 1966, s. 74–102.

¹⁶ H. Grünert, *Austausch und Handel in ur- und frugeschichtlicher Zeit*, [w:] *Von der Archäologischen Quelle zur historischen Aussage*, Berlin 1979, s. 183–219; K. Peschel, *Mittelmeerwelt und keltischer Norden nach archäologischen Quellen des 7.-1. Jh. v.u.Z., tamże*, s. 221–248; B. Bouloumié, *Remarques sur la diffusion d'objets grecs et étrusques en Europe Centrale et Nord-Occidentale, „Savaria”*, t. 16: 1982, s. 181–192; W. Kimmig *Die griechische Kolonisation im westlichen Mittelmeergebiet und ihre Wirkung auf die Landschaften des westlichen Mitteleuropa*, „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz”, t. 30: 1983, s. 5–78; por. również H. van den Boom, *Heuneburg nad górnym Dunajem a chronologia późnego okresu halsztackiego*, [w:] *Ziemia polskie we wczesnej epoce żelaza i ich powiązania z innymi terenami, Materiały z konferencji, Rzeszów 17–20.09.1991*, S. Czopek red., Rzeszów 1992, s. 61–69.

Z bibliografii przedmiotu, zamieszczonej na końcu książki, jak i przypisów w tekście, w których niestety sposób podawania notek bibliograficznych nie ułatwia czytania, wynika, że polska literatura, dotycząca bursztynu jest na ogół mało znana¹⁷. Można dodać, że i w polskich publikacjach zbyt rzadko cytuje się autorów zza Alp. Wspomniana bibliografia zawiera jeden akcent wiążący się z działalnością polsko-włoskiej „grupy bursztynowej”¹⁸.

Autor najczęściej powołuje się na liczne i wartościowe prace Nucci Negroni Catacchio z Uniwersytetu w Mediolanie na temat prahistorycznych, a także antycznych (greckich i rzymskich) wyrobów z terenu Włoch oraz szlaków bursztynowych. N. Negroni Catacchio była od samego początku istnienia polsko-włoskiej grupy badań bursztynu jednym z jej najaktywniejszych członków. Obecnie przygotowuje „Corpus” zabytków bursztynowych z Italii.

Ilustracje w pracy A. Mastrocinquego ukazują duży wybór przedmiotów bursztynowych. Na podkreślenie zasługują barwne zdjęcia na osobnych wkładkach, nie noszą one jednak rzymskiej numeracji, na którą powołuje się autor w tekście. Ponadto rycina 30 omyłkowo przedstawia dwukrotnie tę samą stronę złotego przedmiotu z Comacchio.

W pracy zamieszczono mapkę znalezisk przedmiotów bursztynowych z terenu Italii, o których mowa w tekście, oraz odpowiednią mapkę odnoszącą się do terenu byłej Jugosławii. Dla zobrazowania omawianych przez autora zagadnień przydałyby się kompletniejsze mapy występowania wyrobów z bursztynu we Włoszech, jak też pewnych italskich wyrobów odkrytych dalej na północ. Potrzebne są również dalsze badania nad niektórymi z tych przedmiotów dla określenia ich pochodzenia i chronologii¹⁹.

„Bursztyn i Eridanos” Attilio Mastrocinquego – ciekawa i wartościowa praca o charakterze interdyscyplinarnym, jest ważnym fragmentem studiów nad bursztynem w starożytności. Jej wartość wzrośnie jeszcze w przyszłości, po ukazaniu się całościowego katalogu zabytków bursztynowych z Italii.

Z książki tej wypływa też zadanie dla badaczy z Europy środkowej – skorelowanie, jeśli to możliwe, faz napływu bursztynu na Południe, z przemianami kulturowo-osadniczymi na na-

¹⁷ W ostatnim czasie ukazało się kilka publikacji: „Prace Muzeum Ziemi”, z. 41:1990, z serii „Prace z zakresu badań nad bursztynem bałtyckim i innymi żywicami kopalnymi” – pokłosie szóstego spotkania *Bursztyn i osady bursztynonośne*, które odbyło się w 1988 r. w Muzeum Ziemi PAN. Por. również, opublikowany później niż praca A. Mastrocinquego, artykuł Z. Bukowskiego, *Tak zwany szlak bursztynowy z wczesnej epoki żelaza na obszarach na południe od Sudetów i Karpat w świetle importów pochodzenia południowego*, [w:] *Ziemie polskie we wczesnej epoce żelaza i ich powiązania z innymi terenami, Materiały z konferencji. Rzeszów 17–20.09.1991*, S. Czopek red., Rzeszów 1992, s. 39–54; tenże, *Tak zwany szlak bursztynowy z wczesnej epoki żelaza w międzyrzeczu Łaby i Wisły w świetle skarbów z importami i bursztynem*, [w:] *Miscellanea archaeologica Thaddaeo Malinowski dedicata quae Franciscus Rożnowski redigendum curavit*, Słupsk–Poznań 1993, s. 73–93; a także praca zbiorowa, *Szlak bursztynowy*, A. Mikołajczyk, R. Grygiel red., Biblioteka Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, nr 27, Łódź 1992; oraz artykuł J. Kolendo *L'ambra nell'Editto sui prezzi massimi di Diocleziano e nella vita di Eliogabalo negli Scriptores Historiae Augustae*, „Archeologia”, t. 43:1992, s. 63–68; tenże, *L'ambra e i rapporti tra Cisalpina e regioni centro europee*, [w:] *La ricostruzione dell'ambiente antico attraverso lo studio e l'analisi del terreno e dei manufatti (strumenti e metodi di ricerca)*, t. VIII, Guido Rosada red., Padova 1993, s. 11–83. A. Mastrocinque w omawianej publikacji pominął studia J. Wielowiejskiego, przytacza jednak prace B. Bilińskiego, J. Kolendy, K. Majewskiego, J. Fogla i T. Makiewicza oraz T. Malinowskiego.

¹⁸ *Studi e ricerche sulla problematica dell'ambra, Atti della Cooperazione Interdisciplinare Italo-Polacca*, t. I, Roma 1975 (publikacja wydana przez Consiglio Nazionale delle Ricerche). Polsko-Włoska Komisja do Badań Szlaków Bursztynowych powstała w 1972 r., w ramach współpracy między ówczesnym Instytutem Historii Kultury Materialnej PAN (obecna nazwa: Instytut Archeologii i Etnologii PAN) a Istituto per le Tecnologie Applicate ai beni Culturali

